Іванова В. С.,
аспірант кафедры крыніцазнаўства гістарычнага факультэта
Беларускага дзяржаўнага універсітэта

Асабістыя архівы ў латвійскіх сховішчах як крыніца па гісторыі Беларусі

Латышскі і беларускі народы маюць не толькі агульную мяжу, але і даўнія гістарычныя традыцыі шчыльных эканамічных, палітычных і культурных стасункаў. Да 1920 г. Дзвінскі, Люцынскі і Рэжыцкі паветы ўваходзілі ў межы адной адміністратыўна-тэрытарыяльнай адзінкі — Віцебскай губерні, таму дзейнасць вядомых латышоў, што паходзілі з гэтых земляў, аказала значны ўплыў на развіццё навукі і культуры не толькі Латвіі, але Беларусі і Літвы. У XIX — першай палове XX ст. з Латвіяй была звязана дзейнасць многіх беларусаў: І. Буйніцкага, З. Жылуновіча, В. Ластоўскага, К. Каганца, Б. Эпімах-Шыпілы і інш. Асабістыя архівы прадстаўнікоў беларускай інтэлігенцыі ў Латвіі, якія разгарнулі шырокую грамадска-культурную і асветніцкую дзейнасць у 1920—1940-я гг., С. Сахарава, У. Пігулеўскага, І. Краскоўскага ў пасляваенны перыяд былі перададзены спадчыннікамі ў аддзел рукапісаў і рэдкай кнігі Цэнтральнай навуковай бібліятэкі НАН Беларусі, асабісты фонд К. Езавітава захоўваецца ў НАРБ.

Асноўнымі сховішчамі ў Латвіі, дзе захоўваюцца дакументы асабістага паходжання, з'яўляюцца: Дзяржаўны архіў Латвіі (ДАЛ), які камплектуецца асабістымі архівамі дзеячаў латышскай культуры, навукі, літаратуры, мастацтва пасляваеннага перыяду з 1972 г. і налічвае ў сваіх сховішчах больш за 240 асабістых фондаў[1]; Дзяржаўны гістарычны архіў Латвіі (ДГАЛ), што захоўвае дакументы да 1944 г., у тым ліку асабістыя фонды, калекцыі дакументаў асабістага паходжання, фамільныя архівы[2]; аддзел рэдкіх кніг і рукапісаў Латвійскай Нацыянальнай бібліятэкі, а таксама шэраг цэнтральных і рэгіянальных музеяў.

Культурныя і навуковыя ўзаемапранікненні можна праілюстраваць на прыкладзе дзейнасці двух выдатных архівістаў, латышоў па паходжанні, Івана Якаўлевіча Спрогіса (20.06.1833, м. Штокмансгоф, Ліфляндская губ. — 19.07.1918) і Баляслава Рычардавіча Брэжга (31.01.1887, Рэжыцкі пав., Віцебская губ. — 30.07.1957) і лёсе іх асабістых архіваў.

І. Я. Спрогіс, паходзячы з сям'і праваслаўных латышскіх сялян, больш за пяцьдзесят гадоў аддаў працы ў Віленскім цэнтральным архіве старажытных актавых кніг. Асноўная частка яго асабістага архіва ў колькасці больш за 5 тыс. спраў захоўваецца ў аддзеле рукапісаў бібліятэкі Віленскага універсітэта. У ДГАЛ у асабістым фондзе І. Я. Спрогіса захоўваецца ўсяго 13 спраў, якія, аднак, могуць стаць каштоўнейшай крыніцай для даследаванняў беларускіх, латышскіх, літоўскіх, расійскіх гісторыкаў і архівістаў. Гэта 10 нататнікаў, у сярэднім па 150 аркушаў, з дзённікавымі запісамі І. Я. Спрогіса за 50 гадоў з часу яго пераезду ў Вільню ў 1864 г. і да пачатку Першай сусветнай вайны ў 1914 г., а таксама справа з успамінамі А. У. Жыркевіча[3] аб І. Я. Спрогісе, напісанымі ў Коўна 28 верасня 1926 г. У вопісе значацца яшчэ дзве справы з біяграфічнымі дакументамі І. Я. Спрогіса, якія, на жаль, прагледзець не атрымалася.

Лёс дзённікаў ужо сам па сабе выклікае значную цікавасць, закранаючы пытанні калекцыяніравання дакументаў асабістых архіваў у другой палове XIX — пачатку XX ст., і праблемы архіўнай рэстытуцыі ў 1920-я гг. пасля ўтварэння незалежных дзяржаў на абшарах былой Расійскай імперыі.

Вядомы віленскі калекцыянер, літаратар і ваенны юрыст Аляксандр Уладзіміравіч Жыркевіч (1857—1927), падтрымліваючы цесныя стасункі з інтэлігенцыяй Паўночна-Заходняга края К. Галкоўскім, Т. Даўгірдам, А. Наўроцкім, Э. Ажэшка, вядучы актыўную перапіску з прадстаўнікамі рускай культуры пісьменнікамі М. С. Лясковым, Я. П. Палонскім, В. С. Салаўёвым, А. А. Фетам, А. П. Чэхавым, Л. М. Талстым, мастакамі І. Е. Рэпіным, В. В. Верашчагіным і іншымі, папоўніў сабранымі дакументамі і прадметамі не адзін дзесятак расійскіх, польскіх, літоўскіх бібліятэк і музеяў. З пачаткам Першай сусветнай вайны, набліжэннем фронта да Вільні, Жыркевіч заклапаціўся лёсам сваіх збораў: «В эти дни я спрятал от чужеземцев мой личный архив: имел надежду его вывезти за пределы театра военных действий, вот почему Спрогис и отдал мне свои мемуары, драгоценные для России, Латвии и Северо-Западного края (в частности) … В те дни, когда у меня шла беседа со старым другом о судьбе его личного архива (главным образом, дневников) … просил Ивана Яковлевича отдать мне эти интересные документы. Но тогда встретилось противодействие его супруги, не желавшей, по ее словам, чтобы подобная переписка, в которой находились и вопросы, касавшиеся семейной жизни, попав в частные руки, получили когда-либо огласку. Сам Спрогис не придавал этим заметкам особого значения (но тогда зачем же он так бережно хранил их!?)»[4]. Дзённікі павандравалі разам з А. Жыркевічам у Сімбірск, а ў 1925 г. у складзе яго багацейшага архіва былі перададзены ў Дзяржаўны музей імя Л. М. Талстога ў Маскве (быў утвораны ў 1911 г.)[5]. Вярнуўшыся ў Літву, Жыркевіч сустракае шчырую цікавасць да дзённікаў з боку латвійскага пасла ў Коўне Балодзіса і робіць заяву ў Талстоўскі музей з просьбай перадаць дзённікі ў Латвію[6], што і было зроблена. Такім чынам, перадачы дзённікаў спрыяла, па-першае, тое, што яны доўгі час належалі прыватнай асобе, воля якой шмат у чым вызначала лёс дакументаў; па-другое, такі прэцэдэнт наўрад ці мог мець месца без наяўнасці ў Мірнай дамове паміж Расіяй і Латві-

яй ад 11 жніўня 1920 г. артыкула аб звароце дакументаў, што маюць гістарычнае значэнне для латышскага народа[7].

Аб лёсе іншых дакументаў, сабраных Жыркевічам, у тым ліку тых, што маюць дачыненне да гісторыі Беларусі, вядома, што пасля яго смерці ў 1927 г. частка дакументаў некаторы час захоўвалася ў нашчадкаў, але да 1930 г. праз супрацоўніка талстоўскага музея К. С. Шохар-Троцкага была перададзена ў Цэнтрархіў РСФСР. Сярод іх, па сведчанні А. Цвікевіча, быў цэлы шэраг дакументаў з асабістых архіваў дзеячаў віленскага краю, у тым ліку епіскапа Ігнація Жэлязоўскага, віленскага губернатара І. В. Галера, архімандрыта Супрасльскага манастыра Мікалая Далматава, рэдактара «Литовских епархиальных ведомостей» І. Катовіча і іншых, а таксама дакументы па гісторыі беларускіх земляў, пачынаючы з XVII ст.[8] Далейшы лёс гэтых дакументаў не вызначаны.

Па сведчанні Жыркевіча, «в дневниках Спрогиса, ведшихся им в течение десятков лет чуть ли не ежедневно, отражалась удивительно светлая личность этого человека и ученого, который не был оценен его современниками в Вильне … Будучи преданным сыном России и православной церкви, он, как природный латыш, держался того взгляда, что всякая народность, входящая в состав русского государства, имеет право на сохранение особенностей своей национальности и культуры, быть в вере, сохранившейся от предков». У дзённіках праз прызму характару, інтарэсаў, дзейнасці і менталітэту аўтара адлюстроўваецца паўсядзённае жыццё т. зв. «рускай Вільні». Па трапнай заўвазе Жыркевіча, Спрогіс ведаў толькі «дзве дарогі: у архіў да ў Божы храм», з'яўляючыся членам Віленскага праваслаўнага Свята-Духаўскага брацтва. У дзённіках вельмі дакладна занатоўваліся ўсе падзеі царкоўнага праваслаўнага жыцця горада (рэстаўрацыя сабора, мерапрыемствы з нагоды 50-годдзя ліквідацыі уніі і інш.), свецкія стасункі (візіты, наведванне тэатра і іншых мерапрыемстваў, вяселлі, пахаванні), правядзенне навуковых даследаванняў (агляд і абмеры замка Гедыміна, склепа Віленскай Троіцкай царквы і інш.), штодзённасць (неспадзяваныя здарэнні, дамашнія клопаты, пакупкі) і, у меншай ступені, праца ў архіве (сустрэчы, набыццё дакументаў, клопаты аб іх захаванні, праца над стварэннем паказчыка)[9]. У нататках фіксуюцца толькі факты, іх аналіз і ацэнка фактычна адсутнічаюць, таму можна зрабіць вывад, што яны служылі аўтару ў якасці памяткі аб тых ці іншых падзеях асабістага і грамадскага жыцця[10]. У складзе кожнага нататніка маецца раздзел, у якім пазначана, каму і калі былі адпраўлены і ад каго атрыманы лісты. Сярод актыўных карэспандэнтаў — А. Сапуноў, Е. Раманаў, З. Даўгяла, М. Нікіфароўскі, М. Доўнар-Запольскі.

Жыццё і дзейнасць вядомага латышскага гісторыка і архівіста Б. Р. Брэжга з 1917 па 1925 гг. звязана з беларускім горадам Віцебскам, даследаванню гісторыі якога было прысвечана некалькі прац, з яго іменем звязана і арганізацыя архіўнай справы на Віцебшчыне ў пачатку 1920-х гг. Асноўная частка дакументаў асабістага архіва навукоўца загінула разам з бібліятэкай падчас бамбёжкі Даўгаўпілса ў 1944 г.[11] Сёння яго дакументальная спадчына захоўваецца ў некалькіх сховішчах Латвіі, а сведчанні аб дзейнасці — у беларускіх і расійскіх архіўных фондах устаноў[12].

У аддзел рукапісаў і рэдкай кнігі Латвійскай нацыянальнай бібліятэкі дакументы паступілі ў 1964 г. праз Міністэрства культуры ад спадчыннікаў. Гэта 190 адзінак захоўвання за 1920—1957 гг., асноўная частка якіх прыпадае на пасляваенны перыяд, маецца арыгінальны экземпляр вопісу Радзівілаўскага архіва ў Кернаўчыцах на 126 старонках, складзены ў 1750—1751 гг. У склад фонда ўваходзяць дакументы аб навуковай дзейнасці, даследаванні па гісторыі Латвіі, а таксама ў галінах метадалогіі, археаграфіі, метралогіі, гістарычнай геаграфіі і матэрыялы да іх. У тым ліку нарысы «О походе полочан на земгалов в 1106 г. и о Двинских камнях с надписями», «Полоцкие летописи», «Материалы, относящиеся к польскому восстанию 1830—1831 гг. и 1863 г. в архиве Витебской ученой архивной комиссии»[13], «Некоторые вопросы архивного дела Советской Белоруссии»[14], «Археологическая карта Витебщины», «Карта Полоцкого воеводства»[15], лекцыі «Старая белорусская письменность»[16]. Перапіска канца 1940-х — першай паловы 1950-х гг., што захоўваецца ў фондзе, вялася ў асноўным з арганізацыямі. Біяграфічныя дакументы прадстаўлены пасведчаннямі загадчыка Віцебскага губернскага архіва, прафесара Маскоўскага археалагічнага інстытута[17] і інш.

ДГАЛ захоўвае калекцыю гістарычных дакументаў, сабраную Б. Брэжгам падчас камандзіроўкі ў Польшчу ў 1928 г.[18] Гэта копіі і арыгіналы дакументаў па гісторыі, у тым ліку царкоўнай, Латвіі, Беларусі, Літвы: інвентары і апісанні Асвейскага і Люцынскага паветаў, копіі перапіскі і іншых дакументаў беларускага каталіцкага біскупа С. Богуш-Сестранцэвіча, дамовы аб ахвяраванні грошай на будаўніцтва уніяцкіх цэркваў і г. д.

Дакументы з асабістага архіва Б. Р. Брэжга паступалі ў Латгальскі культурна-гістарычны музей ў Рэзекене (радзіма навукоўца) у некалькі этапаў: асноўная частка — гэта біяграфічныя дакументы, фотаздымкі і асабістыя рэчы, што захоўваліся на кватэры навукоўца ў Рызе, перададзеныя прыёмным сынам Брэжга Аркадзем у 1981—1982 гг.; надалей папаўненне ішло за кошт правядзення пошукавых экспедыцый, ахвяраванняў знаёмых і калег Брэжга, матэрыялаў па ўвекавечанні яго памяці. На сённяшні дзень асабісты архіў Брэжга ў музеі налічвае 401 адзінку захоўвання за 1860—1991 гг.[19]

Такім чынам, можна казаць аб каштоўных дакументах па гісторыі Беларусі ў складзе асабістых архіваў, якія захоўваюцца ў сховішчах Латвіі. Дзённікі І. Я. Спрогіса даюць магчымасць даследавання шырокага кола пытанняў, звязаных з гісторыяй паўсядзённасці г. Вільня, гістарычнай навукі і архівазнаўства, царкоўнай гісторыяй. Характэрнай рысай дзённікаў з'яўляецца адлюстраванне ўзаемапранікнення рускай, латышскай, беларускай, літоўскай культур, абумоўленае канфесійнай прыналежнасцю і існаваннем такога фе-

намена як «руская Вільня», праз прызму асобы аўтара, яго характару, погля-
даў і менталітэту, якія, у сваю чаргу, дакладна адбіваюцца на яго старонках.
Аб'ём дзённікаў, з аднаго боку, раскрывае шырокія магчымасці для грунтоў-
нага аналізу і правядзення даследаванняў, з другога — вымагае выпрацоўкі
новых эфектыўных метадаў і прыёмаў для іх вывучэння. Асабісты архіў
Б. Брэжга ўтрымлівае не толькі яго даследчыцкія працы па гісторыі Беларусі,
але і арыгінальныя дакументы па гісторыі Беларусі ранейшага перыяду, бія-
графічныя сведчанні аб дзейнасці навукоўца ў галіне беларускай гісторыі і ар-
хеаграфіі. Для беларускіх даследчыкаў цікавасць могуць уяўляць таксама не-
каторыя калекцыі і фонды асабістага паходжання, што захоўваюцца ў ДГАЛ:
калекцыя дакументаў дзеячаў Рыгі і балтыйскага рэгіёна за 1601—1939 гг.,
сабраная прыбалтыйскім гісторыкам другой паловы XIX ст. Аўгустам Віль-
гельмам Бухальцам, калекцыя сядзібна-родавых архіваў (1422—1942 гг.),
фамільны архіў Броэль-Плятараў (1443—1930 гг.). У аддзеле рэдкіх кніг і ру-
капісаў Латвійскай нацыянальнай бібліятэкі захавалася невялікая колькасць
дакументаў навуковай дзейнасці С. П. Сахарава: нарысы «Народная твор-
часць латгальскага беларуса» 1940—1944 гг., «Православная церковь в Лат-
галии» 1939 г., «Город Лудза в прошлом и настоящем» 1935 г.[20], якія могуць
быць дадаткам да асноўных дакументаў дзеяча, што захоўваюцца ў АРРК
ЦНБ НАН Беларусі[21]. Асаблівасці падыходаў да выкарыстання дадзенага ты-
пу крыніц абумоўлены іх прыналежнасцю да дзейнасці асоб, якая працякае на
памежжы культур, адлюстроўвае ў сабе іх узаемадзеянне і ўзаемапранікненне
праз прызму менталітэту асобы.

---

1 Latvijas Valsts archiva fondu rāditājs. I daļa. Latvijas Valsts archīvs / Sagatavotāji: R. Aukona, A. Āboliņa, A. Bambals. Riga, 2004. S. 7.

2 Центральный государственный исторический архив Латвийской ССР. Краткий справочник. Ч. 1. 1220—1918. / Сост. Н. Н. Рыжов. Рига, 1980.

3 Жыркевіч Аляксандр Уладзіміравіч (17.11.1857 Люцын, Віцебская губ. — 13.06.1927) — ваен-
ны юрыст, літаратар (псеўд. А. Нівін), калекцыянер, у 1888—1903 гг. служыў у Вільні па-
мочнікам пракурора (з 1891 г.), военным следчым (з 1897 г.). З 1915 па 1925 гг. жыў ў
Сімбірску. У 1925 г. вярнуўся ў Вільню.

4 Успаміны А. У. Жыркевіча аб І. Я. Спрогісе. Коўна, 28 верасня 1926 г. // ДГАЛ. Ф. 2320. Воп. 1. Спр. 11. Л. 3, 15.

5 Жиркевич-Подлесских Н. Г., Хмелевская Н. А. Жиркевич Александр Владимирович // Русские
писатели. 1800—1917: Биографический словарь / гл. ред. П. А. Николаев. Т. 2: Г-К., 1992.
С. 269—271.

6 Копія заявы А. У. Жыркевіча ў Талстоўскі музей. 25 верасня 1925 г. // ДГАЛ. Ф. 2320. Воп. 1. Спр. 11. Л. 26.

В Толстовский музей
А. В. Жиркевич

заявление

В составе моего личного архива, отданного в Толстовский музей, находятся дневники Вилен-
ского археолога Ивана Яковлевича Спрогиса и собрание фотографий, ему принадлежавших, и
его письма ко мне.

И. Я. Спрогис был латыш, происходивший из бедной латышской семьи, но всю жизнь отдав-
ший науке и России.

Латышское посольство в г. Ковно заинтересовалось этой частью моего архива и просит ока-
зать содействие в смысле передачи дневников Спрогиса латышскому народу.

Так как по условиям, заключенным мною с Толстовским музеем, бумаги, не относящиеся к
Толстому, должны быть переданы в учреждения, которые ими заинтересуются, то я очень желал
бы, чтобы все, относящееся к И. Я. Спрогису, было передано латышскому народу на возможно
льготных условиях…

25 сентября 1925 г.

7 Документы внешней политики СССР / ред. кол. Г. А. Белов [и др.]; Ком. по изд. дип. док. при МИД СССР Т. 3. 1 июля 1920 — 18 марта 1921. М., 1959. С. 108—109.

8 Докладная записка сотрудника Исторического института БАН А. И. Цвикевича в Президиум
Академии наук об архиве А. В. Жиркевича // Шумейко М. Ф. Собрать рассеянное. О реституции
белорусских архивов в прошлом и настоящем. Мн., 1997.

9 Подробный алфавитный указатель к I—XIII тт. Археографического сборника, издаваемого при Ви-
ленском учебном округе / сост. И. Я. Спрогис. Вильно, 1905.

10 Напрыклад, аўтар дзённіка так распавядае аб візіце З. Даўгялы ў Вільна 20 лютага 1903 г., калі
пачыналася далучэнне Віцебскага архіва старажытных актаў да Віленскага: «Сегодня в 11 ча-
сов утра явился в Виленский центральный архив дорогой наш гость из Витебска, мой сотова-
рищ, временный мой помощник, и.о. архивариуса Витебского центрального архива Дмитрий
Иванович Довгялло. Мне доложили: «Пришел какой-то молодой человек» … Выхожу любез-
но … В первый момент даже не узнал. За чаем разговаривали «старые знакомые» … Попечи-
тель назначил ему прием у себя, затем я просил его на обед … И он приехал ко мне на кварти-
ру в половине пятого дня. Обед оказался у меня без приготовления, постный: какой-то жидкий
борщик и жареная рыба … Потом данное меню Бог благословил. Весело побеседовали …
Г. попечитель сказал Довгялло, что «неустанно будет заботиться о должностном занятии для
него, например, в Высшем Мариинском женском училище» … Попрощавшись с нами,
Д. И. Довгялло вышел от нас в половине седьмого. Сегодня же в 10 или в 11 часов он хочет
возвратиться в Витебск. Он был и у Ф. Х. Добрянского (с 1902 по 1913 гг. — председатель Ви-
ленской археографической комиссии — *В. І.*). Привеёз все добрые вести из Витебска, от …
Алексея Парфеновича Сапунова, Игнатия Ивановича Пилина (рэдактар «Віцебскіх губернскіх
ведамасцей» — *В. І.*) …» // ДГАЛ. Ф. 2320. Воп. 1. Спр. 6. Л. 55адв.—56.

11 Strods H. Vēsturnieks Boleslavs Brežgo septindesmitgadnieks // Latvijas PSR Zinātu Akademijas Vēstis. 1957. № 5. S. 156.

12 Фонд Віцебскага губернскага архіўнага ўпраўлення // Дзяржаўны архіў Віцебскай вобласці. Ф. 289. Воп. 1. Спр. 1, 3, 49; Дзяржаўны архіў Расійскай Федэрацыі. Ф. 5325. Воп. 9. Спр. 257 і інш.

13 Аддзел рукапісаў і рэдкай кнігі Латвійскай нацыянальнай бібліятэкі. R X/3 Карт. 2. Спр. 1, 3, 8.

14 Там жа. Карт. 14. Спр. 4. Л. 1—35.

15 Там жа. Карт. 16. Спр. 8—9.

16 Там жа. Карт. 19. Спр. 3.

17 Там жа. Карт. 22. Спр. 1.

18 ДГАЛ. Ф. 6984. Воп. 1. Спр. 1—86.

19 Аўтар выказвае вялікую і шчырую падзяку супрацоўніку Латгальскага культурна-гістарычна-
га музея ў Рэзекене Сільвіі Рыбаковай за прадастаўленне інфармацыі аб дакументах Б. Брэжга,
што захоўваюцца ў музеі.

20 Аддзел рукапісаў і рэдкай кнігі Латвійскай нацыянальнай бібліятэкі. R X/1002 Карт. 6. Спр. 3—12.

21 АРКР ЦНБ НАН Беларусі. Ф. 3. Воп. 1. Спр. 1—93.